

Nikolaj Kiselev a jeho Tábory smrti

Československé souvislosti unikátního svědectví o Gulagu

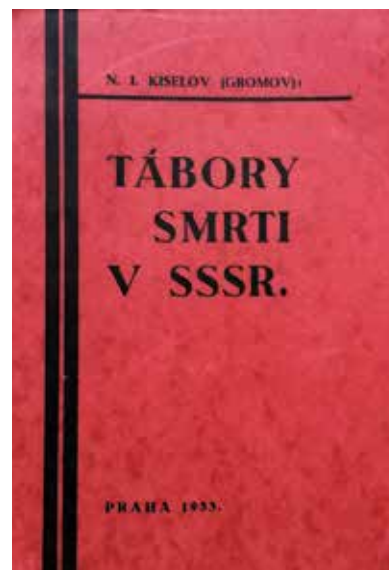
ADAM HRADILEK

V roce 50. výročí vydání Solženicynovy knihy *Souostroví Gulag*, které se stalo světovým bestsellerem a odhalilo široké veřejnosti na Západě rozsah represí v Sovětském svazu, si připomínáme i 90. výročí vydání knihy *Tábory smrti v SSSR* od Nikolaje Kiseleva. S cílem zrekonstruovat životní osudy zapomenutého autora a genezi jeho díla, které vyšlo poprvé v Praze v roce 1933, vznikl následující text. Přes vynaložené úsilí a nálezy nových archivních pramenů zůstává ale život Nikolaje Kiseleva i nadále zahalen tajemstvím.

V důsledku rozsáhlé uprchlické vlny z bývalého ruského impéria po vítězném bolševickém převratu a související Ruské pomocné akce československé vlády se stala Praha jedním z center ruské, běloruské či ukrajinské mezi-válečné emigrace v Evropě. Bezpočet vědeckých, kulturních, vzdělávacích nebo politických sdružení a institucí, které zde ve 20. a 30. letech 20. století vznikly, přitahoval významné osobnosti, jež se podílely na společenském dění. Výraznou stopu za sebou zanechaly v podobě rozsáhlé publikační činnosti – krajských periodik a knižní produkce rozmanitého zaměření.

S ohledem na politický charakter emigrační vlny nepřekvapí, že mezi publikovanými tituly nalezneme i díla odkrývající totalitní, represivní charakter vítězné bolševické ideologie. V Praze například již v roce 1925

vyšlo v nakladatelství Volja Rossii dílo bývalého pracovníka sovětské bezpečnosti Nikolaje Bezpalova *Ispověď agenta G.P.U.*, ve stejném roce pobýval v Praze ruský historik, publicista a politik Sergej Melgunov, který již o rok dříve vydal v Berlíně knihu *Der rote Terror in Russland 1918–1923*. Zdaleka se nejednalo pouze o tituly publikované v ruském jazyce. S cílem informovat o skutečných poměrech v Sovětském svazu, idealizovaném značnou částí československé veřejnosti, vyšlo v českém jazyce i několik svědectví uprchlíků, kteří zažili sovětské represe jako její oběti či vykonavatelé. Ruský publicista Vladimir Christianovič Brunovskij, od roku 1926 v emigraci v ČSR, zde v roce 1931 vydal v katolickém Nakladatelství Kropáč & Kucharský knihu *V sovětských žalářích: vzpomínky od souzence na smrt*. O rok později vyšlo v Nakladatelství Jan Svátek dílo

Kniha *Tábory smrti v SSSR* vyšla poprvé v roce 1933 v Praze (repro: archiv autora)

bývalého čekisty Georgije Agabekova *Z ráje sovětské svobody (zápisky čekisty)*, v němž autor detailně popisuje strukturu, metody a cíle bolševické bezpečnosti.

DRASTICKÉ SVĚDECTVÍ ZA 30 KČ

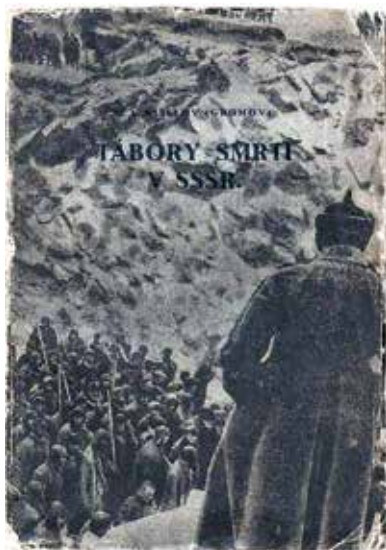
Koncem roku 1933 se na vybraných prodejních místech v Praze objevila brožovaná kniha *Tábory smrti v SSSR* od Nikolaje Ignatěviče Kiseleva (Gromova). Český čtenář si tak mohl za 30 Kč zakoupit drastické svědectví

o poměrech, které panovaly v táborech nucených prací spadajících pod Solovecké tábory zvláštního určení, známé pod zkratkou SLON či Solovky. Právě tam byl v roce 1927 převelen autor knihy, bývalý pracovník sovětské státní bezpečnosti OGPU. Díky jeho funkci, přístupu k informacím a následnému útěku na Západ mohl na téměř třech stech stránkách podat detailní svědectví o krutém tajemství, které Sovětský svaz přísně střežil před okolním světem.

Kiselev však zdaleka nebyl prvním, kdo o trestních táborech SLON referoval na Západě. Již v roce 1926 publikoval v Londýně své vzpomínky *Pekelný ostrov* bělogvardějský důstojník Soserko Malsagov. V roce 1927 ve Francii vyšla kniha literáta Raymonda Dugueta *Galeje v rudém Rusku*, sestavená ze svědectví uprchlíků a bývalých vězňů Soloveckých

Kniha Nikolaje Kiseleva nevznikla pouze ve snaze upozornit na represivní charakter sovětského Ruska, ale i s cílem vzdorovat komunistické propagandě

táborů. O rok později v Paříži vydal knížku *Mých dvacet šest věznic a útěk ze Solovek* Malsagovův spolupovězeň Jurij Bessonov. V Berlíně vydal v roce 1928 Anton Klinger knihu *Solovecká katorga*¹. V roce 1929 vyšla v Londýně zpověď bývalého vězně Borise Cederholma *Ve spárech Čeky*. Ukrajinský archeolog Lev Čikalenko, který po útěku před bolševiky žil v letech 1923–1926 v Praze, publikoval v roce 1931 ve Varšavě sborník devíti svědectví bývalých vězňů pod názvem *Solovecká katorga*. V Šanghaji vydalo v roce 1931 ruské emigrantské nakladatelství Slovo knihu *Solovky*.

Tábory smrti v SSSR z roku 1935 – druhé české vydání (repro: archiv autora)

Komunistická katorga aneb místo mučení a smrti od Ivana Zajceva.² Zajcevovo dílo vycházelo v letech 1932–1933 na pokračování v českém krajanském extrémně pravicovém a katolickém listu *Hlas*, vydávaném v americkém St. Louis. O Solovkách referovala i brožura *Pravda o věznicích sovětského Ruska* z pera pražského komunistického advokáta Františka Poláka z roku 1927. Jak je deklarováno v jejím úvodu, vznikla v reakci na zprávy objevující se v západoevropských zemích, že v sovětském Rusku jsou věznice „středověkými mučírny“, a ve snaze vykreslit výchovný charakter a humánnost sovětského vězeňství. V úvodním slovu tehdejší poslankyně za komunistickou stranu Luisa Landová-Štychová v několika bodech shrnuje nejčastější „pomluvy“ šířící se v kapitalistickém světě o Solovkách, aby je následně vykreslila v pozitivním duchu: „[...] na Solovce

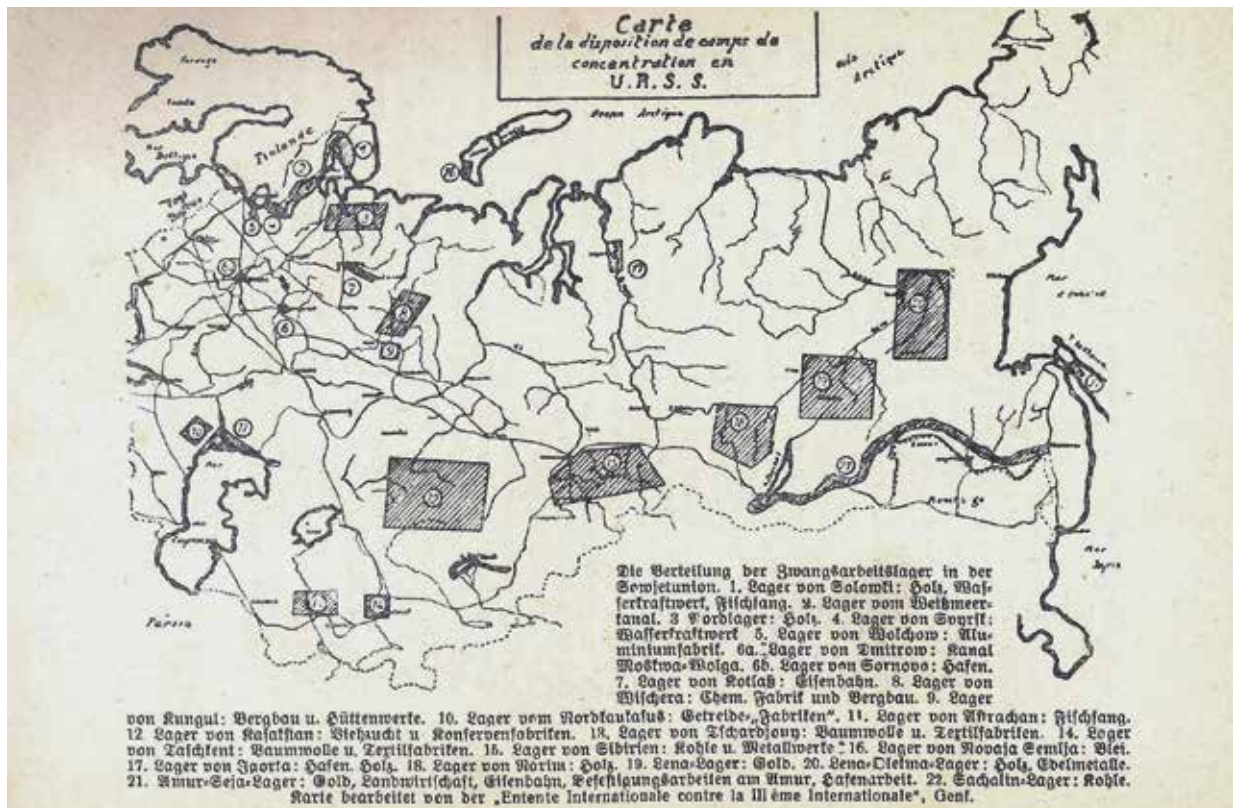
není vůbec žádných politických vězňů, nýbrž jen obyčejní těžcí provinilci. [...] Ostrov sám je krásný, půda úrodná. [...] Zima je ovšem dlouhá, zato léto je tím krásnější.“³

Kniha Nikolaje Kiseleva tak nevznikla pouze ve snaze upozornit na represivní charakter sovětského Ruska, ale i s cílem vzdorovat komunistické propagandě, která jej zamlčovala či nebyla ochotna vidět. Její dobový význam se skrývá v detailu a strukturovanosti, jimiž se liší od obdobných předchozích titulů. Prakticky ve všech výše uvedených případech se jedná o vzpomínky a výpovědi trestanců. Kiselev poskytl svědectví pohledem pracovníka OGPU. Jak si však všimá již Sergej Maslov v úvodu k ruskojazyčnému vydání díla z roku 1936, „Kiselevova kniha sice překonává vše, co bylo dosud o táborech smrti napsáno, není však prostá chyb – někdy dosti hrubých. [...] V jeho rukopise jsme pak našli řadu rozporuplných údajů o SLONU a museli jsme je zcela vymazat.“ Maslov na základě znalosti dalších svědectví upozorňuje na skutečnost, že Kiselev například v knize zveličuje území SLONU, počty uvězněných i pracovní normu, kterou museli vězni splnit. Dále nesprávně uvádí kategorizaci vězňů i přiděly potravin. „Tyto chyby hodnotu knihy neničí, ba dokonce ji ani nesnižují. [...] síla knihy není v jednotlivých faktografických údajích, ale v barvitém líčení celého živočišného a hrůzného života táborů smrti,“ omlouvá nepřesnosti v knize Maslov. Lze s ním do jisté míry souhlasit, zároveň je třeba brát nesrovnalosti v úvahu v kritickém nahlížení životního příběhu a působení Kiseleva. Zhodnocení obsahu díla *Tábory smrti v SSSR* provedl Jaroslav Formánek v článku *Tábory smrti v SSSR, Praha 1933* uveřejněném v *Magazínu Paměti národa*⁴ v rámci projektu *Před Solženicynem*⁵.

1 Katorga byla forma trestu v carském Rusku v podobě těžké nucené práce.

2 MALSGOFF, Soserko: *An Island Hell. A Soviet Prison in the Far North*. A. M. Philpot, London 1926; BEZSONOV, Youri: *Mes vingt-six prisons et mon evasion de Solovki*. Edition Payot, Paris 1928; KLINGER, Anton: *Solovetskaja katorga. Zapiski bežavšego*. Berlin 1928; CEDERHOLM, Boris: *In the Clutches of the Tcheka*. G. Allen & Unwin, London 1929; ČIKALENKO, Lev: *Solovecka katorga. Dokumenty*. Druk W. Cywińskiego, Warszawa 1931; ZAJCEV, Ivan: *Solovki. Komunističeskaja katorga ili mesto pytok i smerti*. Slovo, Šanghaj 1931.

3 POLÁK, František: *Pravda o věznicích sovětského Ruska*. Ústředí Mezinárodní rudé pomoci, Praha 1927, s. 4.

Mapa táborů Gulagu otištěná v německém vydání knihy z roku 1938 (repro: archiv autora)

Následující řádky se tak soustředí na životní příběh autora a genezi jeho knihy.

Přestože se dílo Nikolaje Kiseleva dočkalo české reedice v roce 1935, ruského⁶ a německého vydání v roce 1936⁷ a následně 1938⁸, jeho unikátní svědectví do značné míry zapadlo. Znovuobjevení se dočkalo

v Rusku v roce 2009⁹ a ve Francii v roce 2011¹⁰. Přestože je ruské vydání uvedeno slovem Josifa Brodského a francouzské historikem Nicolasem Werthemem, ke kritickému zhodnocení autora a jeho díla mnoho nepřispěli. Zcela například opomíjí české a německé vydání v Československu a jako první uvádí ruskojazyčné

z roku 1936. Jak se ukázalo při přípravě výše zmíněného projektu *Před Solženicynem*, česká linka v příběhu knihy je podstatná nejen kvůli provenství pražského vydání, ale i zájmu československé policie o Nikolaje Kiseleva během jeho pobytu v ČSR. Archivní materiály nalezené autorem tohoto textu v Národním archivu ČR¹¹

4 FORMÁNEK, Jaroslav: *Tábory smrti v SSSR*, Praha 1933. Autor první zprávy o lágrech byl pak vyhoštěn. *Pametnaroda.cz*, 22. 2. 2023 – viz <https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/pribeh/tabory-smrti-v-sssr-praha-1933-autor-prvni-zpravy-o-lagrech-byl-pak-vyhosten> (citováno k 3. 11. 2023).

5 *Před Solženicynem*. Svědectví o sovětském represivním režimu publikovaná v 20.–70. letech 20. století. *Cechoslovacivgulagu.cz* – viz https://cechoslovacivgulagu.cz/databaze_pred_solzenicynem.html (citováno k 3. 11. 2023).

6 KISELEV-GROMOV, N. I.: *Lageri smrti v SSSR. Velikaja bratskaja mogila žertv kommunističeskogo terrora*. Nakladatelství N. P. Malinovského, Šanghaj 1936.

7 KISSELEW-(GROMOW), N. I.: *Die Totenlager in der USSR. Aufzeichnungen eines ehem. Mitarbeiters der Tscheka* (překlad A. Groll). Vlastním nákladem, Praha 1936.

8 KISSELEW-(GROMOW), N. I.: *Die Totenlager in der USSR*. Karl H. Frank Verlag, Karlsbad – Leipzig 1938.

9 KISELEV-GROMOV, Nikolaj Ignatjevič: *S.L.O.N. Soloveckij les osobogo naznačenija*. Tur, Archangelsk 2009.

10 MALSAGOV, Sozerko – KISELEV-GROMOV, Nikolaj – ACKERMAN, Galia: *Aux origines du goulag: récits des îles Solovki*. F. Bourin, Paris 2011.

11 *Národní archiv* (NA), f. Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatelstva, Nikolaj Ignatjevič Kiselev; tamtéž, f. Ministerstvo vnitra I

První německé vydání *Táborů smrti* v SSSR vyšlo v roce 1936 v Praze. Vpravo jedna z ilustrací z knihy. (repro: archiv autora)

obsahují dosud neznámé informace, které posloužily k rekonstrukci podstatné části Kiselevova životního příběhu a vzniku jeho díla. Jedná se zejména o údaje finské policie získané během jeho výslechů a zasláné policejnímu ředitelství v Praze. Další důležité prameny představují ruské a německé vydání *Táborů smrti* v SSSR doplněné o kapitoly a přílohy, které v českém překladu nenajdeme. Zajímavé údaje přineslo studium dobového českého, sudetoněmeckého a ruského emigrantského tisku.¹² Naopak rešerše v německých a finských archivech zatím nepřinesla očekávané výsledky s výjimkou jediného dokumentu z Národního archivu Finska. Při popisu životní etapy Nikolaje Kiseleva od narození po jeho útěk ze SSSR jsme odkázáni pouze na jeho vlastní podání u finských a československých úřadů, v memoárech a na veřejných přednáškách.

OD BÍLÝCH K RUDÝM A PAK DO FINSKA

Nikolaj Ignatěvič Kiselev se dle vlastních slov narodil 28. června 1898 v osadě Batalpašinskoje (od roku 1937 Čerkesk) v dnešní Karačajsko-čerkeské republice na jihu Ruska,

v kubáňském regionu. Jeho původní příjmení bylo Kisil. Po střední škole se chtěl stát učitelem, ale během občanské války se přidal k bělogvardějcům v boji proti bolševikům. Při obraně Novorossijsku utrpěl zranění a byl hospitalizován. Když město na konci března 1920 padlo do rukou

- prezidium, Praha (225), sign. 225-771-8 a 225-1206-3/51. V uvedených materiálech je zaměňován s Nikolajem Konstantinovičem Kiselevem, nar. 8. 4. 1897 v Moskvě.

12 Za pomoc s rešerší tisku děkuji kolegovi Janu Horníkovi.

13 NA, f. 225, sign. 225-771-8, dokumentace české a finské policie k případu N. Kiseleva.

Německé vydání díla N. Kiseleva z roku 1938 obsahuje řadu fotografií dokumentujících nucené práce v SSSR. Dole vstupní brána do jednoho z táborů Gulagu. (repro: archiv autora)

Rudé armády, několik desítek tisíc bělogvardějských vojáků v čele s Antonem Děnikinem bylo evakuováno. Okolo dvaceti tisíc jich padlo do zajetí. Společně s jejich sympatizanty z řad civilistů byli bolševiky nemilosrdně zmasakrováni. Kiselev pád Novorossijsku přežil díky dokladům rudoarmějce Karpova, za kterého se vydával. Bolševiky obelstil, a dokonce byl díky vzdělání přijat nejprve do Rudé armády jako osvětový důstojník a následně do Čeky, v jejichž řadách se zapojil do boje s nepřáteli na území severního Kavkazu. V této funkci působil až do roku 1927, kdy byl přeložen na Solovecké ostrovy. Tři roky zde pracoval jako zplnomocněnec inspekčního, informačního a vyšetřujícího oddělení SLONu. V roce 1930 byl ale varován přítelkyní Sárou Davidovou, písarkou na velitelství OGPU, že jeho minulost je prošetřována. Kiselev se proto rozhodl k útěku do Finska.¹³

Kiselev pád Novorossijsku přežil díky dokladům rudoarmějce Karpova, za kterého se vydával

Německé vydání *Táborů smrti* oproti českému a ruskému obsahuje mj. kapitolu *Můj útek*, ve které Kiselev uvádí motivaci k útěku následovně: „Kdo, jako byl můj případ, léta nejen přihlížel nelidskému utrpení a trápení svých krajanů, ale byl nucen i proti své vůli prosazovat rafinovanou bestialitu, musel se buď stát zvířetem, nebo podlehnout nepřítelství. Abych se vyhnul šílenství, kterému jsem byl na pokraji, rozhodl jsem se uskutečnit svůj dlouho vytoužený plán útěku za každou cenu.“ Velitelství SLONu se ale nacházelo

v Kemu, vzdáleném několik set kilometrů od finské hranice. Kiselev tak požádal velitele tábora o dovolenou, kterou by strávil rybolovem. Následně dostal povolení odjet do Kestengy, odkud to bylo k finským hranicím ještě desítky kilometrů. „Vzdálenost 50 kilometrů, kterou lze běžně pohodlně urazit za jeden den, si v náročném terénu vyžádala tři až čtyři dny. [...] obstaral [jsem] si ze skladů masa v konzervě, cukr, chléb atd. a vše naskládal do batohu spolu s 250 náboji [...] navíc revolver, pušku, mapu,

kompas a lovecký nůž,” popsal Kiselev přípravu svého útěku. Pod záminkou lovecké výpravy se vydal směrem k Finsku. Během několika denní cesty se k němu připojil rudoarmějce Boris Zubakov. Když se ocitli na finském území, rozhodl se Zubakov rovněž utéct ze Sovětského svazu.

Po zatčení finskými pohraničníky v obci Kuusamo oba putovali k výslechu do Helsinek. Po ukončení prověrky a propuštění se Zubakov rozhodl odjet do Brazílie a Kiselev do Prahy.¹⁴ Ve Finsku pobýval od

14 KISSELEW-(GROMOW), N. I.: *Die Totenlager in der USSR* (vydání z roku 1938), s. 313–318. Citace z němčiny přeložil autor studie.

zatčení 21. června 1930¹⁵ patrně až do prosince 1931. Podle zprávy finské policie zaslané československým úřadům v roce 1932 během pobytu v Helsinkách sepsal vzpomínky na solovecké tábory, které uveřejnil v ruském emigrantském časopise *Ruľ* v Berlíně a v nespecifikovaném periodiku v Anglii. Ve zprávách z Helsinek se rovněž uvádí, že se od vydavatelů snažil soudně vymáhat vyšší honorář a během pobytu ve Finsku holdoval alkoholu a nechával se vydržovat postaršími ruskými ženami.¹⁶

Na základě výše uvedených indicií a rešerše časopisu *Ruľ* z let 1930 a 1931 bylo zjištěno, že Kiselevovy vzpomínky začaly vycházet pod názvem *Tábory smrti. Zápisky bývalého čekisty* 13. září 1931 s rozsáhlým úvodním textem ruského emigranta a předsedy zahraničního výboru strany Rolnické Rusko Sergeje Maslova. Jednotlivé kapitoly se dočkaly třiceti pokračování. Jako autor je uveden N. I. Kiselev.¹⁷

V PRAZE

Z archivních dokumentů policejního ředitelství v Praze vyplývá, že Kiselev obdržel v Berlíně 4. prosince 1931 provizorní doklad č. 3037-8-31, jenž mu umožnil vycestovat do Československa. Do Prahy přijel 6. prosince 1931 na pozvání výše zmíněného Maslova, který zde sám pobýval již od roku 1921. V policejní přihlášce je jako první adresa Kiselevova pražského pobytu, počínaje 7. prosincem 1931, uvedena Krakovská 8, sídlo strany Rolnické Rusko a redakce stejnojmenného časopisu. V redakci bezplatně vykonával pomocné práce a přespával tam až do června 1932.

S Maslovovou pomocí připravoval české vydání svých vzpomínek.¹⁸

Již dva měsíce po příjezdu do Prahy, 13. února 1932, přišlo na pražské policejní ředitelství varování od Eska Riekkiiho, policejního ředitele z Helsinek, ohledně Kiselevovy minulosti coby bývalého pracovníka GPU, jeho finančních sporů s nakladateli v Německu a Británii i jeho odjezdu do Československa. K dopisu byla přiložena i jeho fotografie, ale bohužel se nedochovala.

Kiselev byl úředně vyzván k opuštění Československa. Výzvu však neuposlechl.

Od 6. června 1932 je uváděna Kiselevova adresa „*Bělohorská 192, Rus[ký] útulek*“, z níž Kiselev odeslal žádost československým úřadům o povolení k pobytu bez platného pasu, jelikož mu v srpnu 1932 skončila platnost provizorního dokladu vystaveného v Berlíně a návrat do Německa měl zakázán. Policejní ředitelství v Praze ve své zprávě z 12. září 1932 žádost nedoporučilo, protože „*Kiselev dle vlastního doznání byl jedním z pracovníků Čeky v Rusku a není vyloučeno, že svůj útěk ze Sovětského svazu pouze předstírá za tím účelem, aby mohl pracovat v intencích III. internacionály*“.¹⁹ Z dochovaných dokumentů je zřejmé, že ke Kiselevovu případu přistupovaly české úřady velmi obezřetně a již o několik měsíců dříve, 4. dubna 1932, se obrátily na policejní ředitelství v Helsinkách s žádostí o doplňující informace. Její součástí bylo shrnutí poznatků československé policie k jeho osobě.

V odpovědi z 10. května 1932 přišel z Finska podrobný Kiselevův životopis, sestavený během jeho výslechů po útěku ze SSSR, popis jeho zadržení pohraničnickými i života ve Finsku před odchodem do Československa. Odpověď zároveň obsahovala varování čs. policii před ruskou emigrací, infiltrovanou sovětskými agenty.²⁰

Kiselevova žádost o prodloužení pobytu byla výnosem ministerstva vnitra z 13. října 1932 definitivně zamítnuta a 6. prosince téhož roku byl úředně vyzván k opuštění Československa. Výzvu však neuposlechl a o týden později, 12. prosince, se pod pseudonymem Nikolaj Gromov zúčastnil přednášky *10 let ve službách GPU* v Měšťanské besedě v Praze. O jejím průběhu víme z hlášení policisty Karla Lukeše.²¹ Dle jeho záznamu akci pořádalo emigrantské hnutí mladorusů v čele s Grigorijem Čapčikovem a Borisem Černavinem, trvala od 19. do 0.15 hod., zúčastnilo se jí okolo tří set posluchačů a měla klidný průběh. Během přednášky Kiselev zrekapituloval svou životní dráhu a působení v řadách sovětské bezpečnosti. „*Podrobně také vylíčil hrůzy těchto táborů a tvrdil, že se tam nalézá asi 380 000 vězňů. Jejich strážcové jsou nejhorší zvrhlíci, jaké lidstvo mohlo zploditi*“, poznamenal si Lukeš, v jehož hlášení se dochovala i přiložená původní pozvánka na besedu. O setkání v Měšťanské besedě referoval o den později *Polední list* článkem *Čtvrt milionu vězňů nad polárním kruhem*. Druhý den, 14. prosince 1932, na článek a besedu zareagovalo *Rudé právo* sloupkem *Obvyklá porce štvání „Poledního listu“ proti Sovětskému svazu*, ve kterém Kiselevovu veřejnou besedu označilo

15 *Národní archiv Finska*, f. VALPO (Valtiollinen poliisi - Státní policie), Protokol o zatčení Kisil (Karpoff), Nikolai Ignatinj, nar. 28. 6. 1898, ze dne 21. 6. 1930.

16 NA, f. 225, sign. 225-771-8, Dokumentace české a finské policie k případu N. Kiseleva.

17 Viz elektronická verze deníku *Ruľ* dostupná na adrese <https://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/list/title/zdb/27230028/-/1931/#sep> (citováno k 3. 11. 2023).

18 NA, f. 225, sign. 225-771-8, Dokumentace české a finské policie k případu N. Kiseleva.

19 Tamtéž.

20 NA, f. 225, sign. 225-771-8, Korespondence pražského a helsinského policejního ředitelství.

21 NA, f. Zemský úřad Praha - Prezidium zemského úřadu v Praze (207), sign. 207-634-28.

Pozvánka na jednu z besed s N. J. Gromovem (Kiselevem) se dochovala v Národním archivu (repro: NA)

přivítán výkřiky přítomných dělníků: „Pryč s imperialistickým štváčem.“ [...] celá jeho přednáška byla stále přerušována výkřiky dělníků. [...] Po přednášce byla debata, která jej úplně přivedla do úzkých. [...] Na všechny tyto otázky vůbec neodpovídal. Přirozeně že nadával na židy, kteří všechno to způsobili. Když demagogie dostoupila vrcholu, přítomní dělníci začali zpívat „Internacionálu“ a provolávat hesla na obranu SSSR.“

V Hradci Králové si Kiselev znovu zažádal o povolení k pobytu. Jeho žádost však byla 17. února 1933 rozhodnutím místního okresního úřadu zamítnuta s tím, že má být vyhoštěn z Československé republiky. Ale ani toto rozhodnutí na rozdíl od komunistických bojůvek nezbránilo v uspořádání další přednášky, plánované na 28. března 1933 v Nymburce. O akci referoval o dva dny později *Rudý večerník* článkem *Sjednocení dělníci v Nymburce znemožnili vystoupení protisovětského štváče Gromova*. Atmosféru před zahájením přednášky popisuje (neidentifikovaný) autor článku následovně: *„Ozvaly se masové výkřiky: „Běželec nesmí mluvit, nedovolíme, aby zde fašismus roztahoval drápy!“ V osobních autech přijeli i jiní běženci, až z Poděbrad, ale úžasně se lekli, vidouce tu v jednotném šiku samé dělníky a je zatlačující policisty a četníky. Proto se honem vymlouvali, že nemají peníze na sál a že přednášku nebudou pořádat, ač pan komisař Trenkl je vliálně pobízel, aby se zdrželi, že dělníci prý budou rozehnaní. Leč běženci raději odtáhli, aby se s nimi dělnictvo nevyporádalo na místě.“* Poslední nalezenu zmínkou o Kiselevových veřejných vystoupeních je pozvánka na jeho přednášku konanou 20. května 1933 v Teplicích, otištěná o dva dny dříve v časopise *Legie*.²²

mj. za „ideovou přípravu intervenční války proti SSSR“.

O dalších Kiselevových krocích víme nejen z policejních hlášení, která uvádí, že opustil Prahu a zamířil na český venkov, kde pokračoval v přednáškách, ale i z dobového tisku, jenž referoval o jeho veřejných vystoupeních v Josefově, Hronově, Jičíně apod. Hlášení okresního úřadu v Pardubicích z 5. ledna 1933 uvádí, že jeho přednáška plánovaná ve

městě na 4. ledna 1933 byla úředně zrušena. Zákaz byl odůvodněn tím, že její organizátor Josef Sovina, přední člen Národní obce fašistické, ji neohlásil v zákonné lhůtě. O čtyři dny později se přednáška uskutečnila v nedalekém Hradci Králové a referoval o ní komunistický *Rudý pondělník* z 9. ledna 1943 v článku *Internacionála proti bělogvardějským štvanicím*. Z jeho obsahu vyplývá, že Kiselev: *„Ihned na počátku přednášky byl*

22 Tamtéž.

NELEHKÝ ŽIVOT V EXILU

V polovině roku 1933 Kiselev vydal vlastním nákladem knihu *Tábory smrti v SSSR* a dál pobýval v Praze. Vzpomínku na něj zaznamenal Georgij Malachov v memoárech *Zápisky emigranta*. Svědčí o Kiselevově nelehkém životě v československém exilu a problémech spojených s jeho dílem. „Tato kniha neměla mezi čtenáři úspěch. Ležela na pultech knihkupectví a nikdo si ji nekoupil. Nekupovala ji ani knihkupectví a brala ji jen na objednávku. Kiselev-Gromov byl chudý. Od emigrantských organizací nedostával žádnou pravidelnou pomoc. Většina ruských emigrantů se k němu jako k bývalému čekistovi chovala s odporem. Bývalí bílí důstojníci jím opovrhovali jako zrádcem. [...] Kiselev-Gromov udělal správnou věc, když ve své knize popsal, pod jakým hloupým, krutým a podlým jhem Rusko je. Taková kniha bude cenným dokumentem pro budoucí historiky, kteří budou studovat pokus o vybudování komunismu pomocí střelení, věznění, lágrů, krutosti a ponižování lidské bytosti. Toho všeho si však byli současníci dobře vědomi. Existovala o tom již rozsáhlá literatura. Proto jeho kniha nemohla vzbudit silný zájem. Předkládala pouze nová fakta o jevu všem dobře známém. Druhou nevýhodou knihy bylo, že vyšla v češtině. To omezovalo její distribuci pouze na hranice Československa. V době, kdy jsem s ním hovořil v jídelně, jeho naděje na úspěch knihy již vyprchaly. Stále ještě visela ve výloze jednoho pražského knihkupectví, ale nikdo ji nekupoval. On sám se ji pokoušel prodávat podomně, ale bez úspěchu. Jedním z důvodů bylo, že neuměl česky. [...] Během dne někam zmizel. Hledal si práci. Snažil se prodat svou knihu, ale nevyšlo to. Vrátil se unavený, zlomený a v depresivní náladě. Bylo mi ho líto. [...] Kiselev u mě zůstal asi měsíc, pak někam zmizel a už jsem ho nikdy nepotkal,“ uzavírá Malachov vzpomínku.²³

Ruskojazyčné vydání knihy *Tábory smrti* v SSSR vyšlo v roce 1936 v Šanghaji (repro: Slovanská knihovna NK ČR)

O vydání knihy referoval český tisk. Například 2. června 1933 vyšla její recenze v *Poledním listu* pod názvem *Sovětský komisař vypravuje, jak řádila pověstná Čeka*. *Krajanský deník Hlas* se knize věnoval 31. října 1933 článkem *Tábory smrti v sovětském Rusku*. Týdeník *Legie* uveřejnil 1. března 1934 sloupek Jana Venclů pod titulkem *Tábory smrti v SSSR*. S ohledem na výše uvedený popis knihy od Georgije Malachova jako neprodejného titulu je s podivem, že se v roce 1935 dočkala české reedice. Oproti prvnímu vydání se liší pouze obálkou.

NĚMECKÉ VYDÁNÍ U K. H. FRANKA

Jak již bylo zmíněno výše, v roce 1936 vyšlo první ruské vydání knihy v Šanghaji s podtitulem *Velký hromadný hrob obětí komunistického teroru*. Ve stejném roce se jméno Kiseleva a dalších ruských autorů objevuje ve spisu k policejnímu vyšetřování

zaměřenému na šíření protisovětských publikací v Československu, zejména v souvislosti s podezřením na jejich financování ze strany agenta Gestapa Antonína Grylewicze. Z dochovaných dokumentů je zřejmé, že vyšetřování iniciovalo ministerstvo zahraničních věcí (MZV) na základě informace poskytnuté sovětským vyslanectvím v Praze. Zpráva MZV z 11. prosince 1936 adresovaná pražskému policejnímu ředitelství cituje sovětský zdroj, který mezi autory financovanými Gestapem uvádí Kiseleva na prvním místě.²⁴ Ve stejném spisu se dochovala jeho osobní karta s informací, že v roce 1935 za něj intervenoval u československých úřadů „zástupce ruských spisovatelů JUDr. Gurevič, aby mu zde byl povolen pobyt“, či ukázky z německých novin. Výtisk sudetoněmeckého deníku *Die Zeit* z 26. listopadu 1936 například zmiňuje dílo Nikolaje Kiseleva, které se v té době dočkalo v Praze německého vydání pod názvem *Tábory smrti v SSSR. Zápisky bývalého zaměstnance Čeky*. Obavy československých úřadů o zneužívání memoárů bývalých vězňů v SSSR nacistickou propagandou se tak definitivně naplnily.

Z tiráže v úvodu knihy – vyšla opět vlastním nákladem – se dozvídáme, že ji z českého vydání do němčiny přeložil A. Goll, úryvky z ní byly uveřejněny anglickým a francouzským tiskem a ruské vydání se objevilo roku 1936 v Šanghaji. Vytiskována byla knihtiskárnou Alois Fišer v Praze 8. Pod krátkým úvodem je podepsán „Autor“. V obsahu knihy je ale jako autor uveden Karl Antoni, tedy česko-německý režisér Karl Anton, který v té době v Německu dokončil propagandistický protisovětský film *Panzerkreuzer Sebastopol/Weiße Sklaven*. Oproti ruskému a českému vydání je hlavní text díla doplněn o řadu ilustrací a fotografií mj. hlavních představitelů NKVD, rudoarmějců

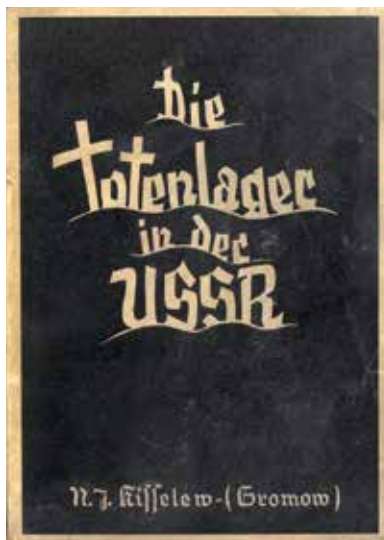
²³ MALACHOV, Georgij Alexandrovič: *Zapiski emigranta*. Dům ruského zahraničí A. Solženicyna, Moskva, f. 035, rukopis. Za poskytnutí ukázky z rukopisu autor děkuje Janu Machoninovi. Z ruského originálu přeložil autor studie.

²⁴ NA, f. 225, sign. 225-1206-3/51.

či z výstavby Bělomorkanalu. Na posledních 28 stranách se nachází přílohy – novinové články, dopisy a seznamy. Mezi přetištěnými články jsou i dva z českých novin. Text *Národní politiky* s titulkem *V sovětských severních táborech zvláštního určení* z 16. června 1933 rekapituluje příběh bývalého vězně Solovka Kaširina, žijícího v Karlových Varech. Osudy finského občana Georga Kitchina, vězně tábora v okolí Kotlasu a Ust'-Usy, jsou převzaty z deníku *Národ*, kde vyšly 14. března 1936 pod názvem *Vězeň GPU*. Publikaci uzavírá pasáž, která má německému čtenáři ukázat na hlavního viníka popsanych hrůz – cizince a zejména Židy. Je uvedena odstavecem, v němž si autor klade otázku, jak je možné, že jsou Rusové „s tak dobrosrdečnou a jemnou duší“ schopni zvěrstev popsanych v knize. Odpověď nalézá v tvrzení, že procento Rusů v OGPU je velmi malé a ještě zastávají podřízené funkce. „Jak je známo, v čele OGPU stál Polák Dzeržinskij; Menžinskij, který nastoupil na jeho místo, byl také Polák. Oba zemřeli a jejich pozici nyní zastává Čech Jagoda.“²⁵ Na následujících deseti stránkách je soupis významných představitelů sovětské moci s velitelem NKVD Genrichem Jagodou, který je zde opět uveden jako Čech. U desítek jmen je většinou zmíněn jejich židovský původ.

Policejnímu vyšetřování se nevyhnul ani autor předmluvy německého vydání *Táborů smrti* Sergej Maslov. Od ledna 1938 probíhala o jeho osobě mezi ministerstvem zahraničí a ministerstvem vnitra intenzivní korespondence. Dne 7. března 1938 byl zadržen a u něj doma i v ústředí strany Rolnické Rusko v Krakovské ulici byly provedeny domovní prohlídky. Při výslechu Maslov popřel spojení se Sudetoněmeckou stranou Konrada Henleina. Podle něj její představitelé pouze vydali německý překlad knihy

Druhé německé vydání *Táborů smrti* v SSSR z roku 1938 vydal K. H. Frank v Karlových Varech (repro: archiv autora)

Publikaci uzavírá pasáž, která má německému čtenáři ukázat na hlavního viníka popsanych hrůz – cizince a zejména Židy

Tábory smrti v SSSR. O den později, 8. března 1938, vystoupil v československém parlamentu komunist Václav Kopecký a prohlásil, že Maslovova kontrarevoluční skupina působila proti spolenectví mezi SSSR, Československem a Francií. Na základě policejního šetření ale Maslov prokázal, že „v letech 1933–1936 byl plně ve službách Generálního štábu ministerstva národní obrany a pracoval ve prospěch československého státu“. Po měsíční vazbě byl sice 8. dubna 1938 propuštěn na svobodu, přišel ale o měsíční podporu 500 Kč, kterou mu ministerstvo zahraničních věcí vyplácelo z fondu Ruské pomocné akce.²⁶ Na základě šetření policejního ředitelství byl doporučen všeobecný

zákaz šíření emigrantských protiso- větských tiskovin, případně jejich soudní zabavení.

Německá verze knihy *Tábory smrti* se dočkala druhého vydání v roce 1938. To vyšlo v Karlových Varech v nakladatelství sudetoněmeckého nacisty Karla Hermanna Franka. Kniha byla vytištěna v Teplicích a oproti předchozímu vydání byla doplněna o rozsáhlou obrazovou přílohu, mapy a další texty Nikolaje Kiseleva, které naznačují, že se v té době stále mohl nacházet v Československu či Německu. V novém třístránkovém úvodu se Nikolaj Georgijevič Alexejev soustředil zejména na popis Sovětského svazu a bolševické ideologie jako kolosálního podvodu na dělnictvu. Na následujících čtrnácti stranách poskytl Kiselev rekapitulaci svého života od středoškolských let přes účast v občanské válce až po vstup do Čeky. Po stručném popisu struktury a činnosti Čeky je přetištěn text knihy, jak je známe z předchozích vydání, doplněný o fotografie hlavních představitelů sovětské bezpečnosti, vězňů Gulagu při práci, mapu pracovních táborů v SSSR, reprodukce dokumentů apod. Publikaci opět uzavírá pasáž, která má německému čtenáři ukázat na hlavního viníka popsanych hrůz – Židy. Oproti předchozímu německému vydání je uvedena titulkem *Kdo jsou hrobaři Ruska?* Nabízí na ni jedinou odpověď: „Všechna zodpovědná místa jsou především v rukou cizích, ale zejména cizorodých rasových elementů, jak se může čtenář snadno přesvědčit nahlédnutím do následujících seznamů.“²⁷ Na dalších dvanácti stranách je uveřejněn seznam vedoucích představitelů OGPU, politiky, armády a zahraničních podporovatelů bolševismu židovského původu. Genrich Jagoda zde již není uváděn jako Čech, ale jako Žid.

25 KISSELEW-(GROMOW), N. I.: *Die Totenlager in der USSR. Aufzeichnungen eines ehem. Mitarbeiters der Tscheka*, s. 333.

26 SOKOLOV, Michail: *Soblazn aktivizma: ruskaja respublikansko-děmokratičeskaja emigracija 20-30-ch gg. XX v. i OGPU SSSR*. Azbukovnik, Moskva 2011, s. 390–391.

27 KISSELEW-(GROMOW), N. I.: *Die Totenlager in der USSR* (vydání z roku 1938), s. 330.

ZA VÁLKY SE STOPA ZTRÁCÍ

Na základě výše uvedeného není překvapivé rozhodnutí Krajské tiskové správy v Mostě z 2. května 1938, kterou byla distribuce knihy zakázána a ocitla se v doplňkovém seznamu knih a písní zakázaných v Republice československé, vydaném 5. června 1938 Státní tiskárnou v Praze.

Od okamžiku, kdy Kiselev opustil příbytek Georgije Malachova, o jeho

životě a aktivitách mnoho nevíme. Policejní evidence jeho pobytu v Praze je nejistá z důvodu zřejmé záměny s dalším ruským emigrantem Nikolajem Konstantinovičem Kiselevem, nar. 8. května 1897 v Moskvě, který pobýval v Praze od počátku 20. let.²⁸ Patrně však v letech 1933 až 1938 žil postupně v Záběhlicích, Strašnicích, na Žižkově, Vinohradech a Vršovicích. Poslední záznam jeho pobytu uvádí adresu Kostnické náměstí 8 na

Žižkově, a to od 28. července 1941 do 7. září 1941, kdy se údajně přestěhoval do Vídně.²⁹ O jeho válečných i poválečných peripetech nevíme nic.

Dokončeme tedy alespoň příběh Sergeje Maslova, který mu poskytl zázemí v Československu a zasloužil se o vydání jeho díla. Po okupaci Československa se pokusil odjet do USA. V den nacistického útoku na SSSR, 22. června 1941, byl zatčen Gestapem a do konce roku vězněn. Znovu byl uvězněn v Pankrácké věznici v létě 1944. Na jaře 1945 byl převezen do věznice Gestapa v Malé pevnosti v Terezíně, kde se dožil osvobození. Jako těžce nemocný se vrátil do Prahy 13. května 1945. O dva dny později, 15. května, byl zatčen sovětskou kontrarozvědkou SMERŠ a patrně krátce nato v Praze zemřel.³⁰

Zda stihl Kiseleva podobný osud, nebo se mu podařilo uniknout, jestli skutečně odjel z Prahy do Vídně, kde od té doby žil, či jak a kde zemřel, zůstává otázkou a předmětem pokračujícího výzkumu. PB

ADAM HRADILEK (1976), historik, publicista. V minulosti pracoval mj. pro Český rozhlas, organizaci Člověk v tísni a United States

Holocaust Memorial Museum. Zabývá se zejména tématem politických represí vůči krajanům v SSSR. Je iniciátorem a vedoucím projektu *Čechoslováci v Gulagu*. Profesně se dále věnoval výzkumu protestů proti okupaci Československa v roce 1968. Autorsky a editorsky se podílel např. na knihách *Za vaši a naši svobodu* (ÚSTR – Torst, Praha 2010), *Sedm let v Gulagu* (ÚSTR, Praha 2015), *Čechoslováci v Gulagu I–III* (ÚSTR – ČT, Praha 2017–2019).

Svědectví Nikolaje Kiseleva ze sovětských lágrů zaujalo i československý tisk. Například *Polední list* z concernu nacionalistického vydavatele Jiřího Strýbrného v článku *Čtvrt milionu vězňů* referoval o Kiselevově přednášce v Malostranské besedě, kde 13. prosince 1932 vystoupil ještě před pseudonymem Gromov. Následujícího roku pak tentýž deník přinesl i recenzi na Kiselevovu knihu *Tábory smrti v SSSR*. (repro: NK)

28 NA, f. Policejní ředitelství Praha II - evidence obyvatelstva, Nikolaj Kiselev.

29 Tamtéž.

30 SOKOLOV, Michail: *Soblazn aktivizma: russkaja respublikansko-děmokratičeskaja emigracija 20-30-ch gg. XX v. i OGPU SSSR*, s. 402–414 a 460.